

**P R Z E G L Ą D Z A C H O D N I O P O M O R S K I
R O C Z N I K X X X I V (L X I I I) R O K 2 0 1 9 Z E S Z Y T 2**

PAWEŁ GUT

ORCID: 0000-0003-3148-3298

Akademia Pomorska w Słupsku, Wydział Filologiczno-Historyczny
e-mail: pawel_gut@wp.pl

**WĘGORZYNO – SZLACHECKIE MIASTO PRYWATNE
W CZASACH NOWOŻYTNYCH**

Słowa kluczowe: Węgorzyno, Wangerin, Pomorze, Pommern, czasy nowożytne, miasto prywatne, ustrój miejski

Keywords: Węgorzyno, Wangerin, Pomorze (Pomerania), Pommern, Modern Times, private town, urban system

Wprowadzenie

Miasta prywatne stanowiły jeden z elementów feudalnego społeczeństwa stanowego powstałego w średniowieczu i funkcjonującego w okresie wczesnonowożytnym. Wyróżnikiem tych ośrodków osadniczych była zależność prawna, ekonomiczna i społeczna mieszczan od właściciela, pana feudalnego. Stanowiły one przeciwieństwo miast wolnych, bezpośrednich, monarszych (cesarskich, królewskich, książęcych), których mieszkańcy byli bezpośrednimi poddanymi władcy. W grupie miast prywatnych wyróżnić można kilka ich typów ze względu na stan społeczny właściciela lub jego charakter: szlacheckie, kościelne, własność innego miasta czy też zarządu domeny¹. Wspomniane cztery typy miast

---

¹ O prawnym charakterze miast w średniowieczu i czasach nowożytnych zob. m.in.: E. Isenmann, *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtreigement, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*, Stuttgart 1988; Th. Vogtherr, *Die Stadt und ihre Recht – Stadtrecht in Nordwestdeutschland*, w: *Die Macht der Städte. Von der Antike bis zur Gegenwart*,

prywatnych występowały również w księstwie pomorskim, a następnie na Pomorzu brandenbursko-pruskim aż do czasu reform ustrojowych monarchii Hohenzollernów w początkach XIX wieku². Celem pracy jest analiza organizacji władz miejskich, a także dziejów społecznych prywatnego szlacheckiego miasta na Pomorzu na przykładzie Węgorzyna.

Początki Węgorzyna i jego status

Najstarsze dzieje miasta ze względu na brak źródeł pisanych są trudne do odtworzenia. Według wzmianki w XVI-wiecznej kronice Thomasa Kantzowa ziemia łobeska należąca do rodu Borków, a także położone w niej „miasta” Łobez, Resko i Węgorzyno zostały w 1124 roku ochrzczone osobiście przez biskupa Ottona z Bambergu³. Z kolei jeden z XVII-wiecznych historyków pomorskich Johann Micraelius stwierdził, że to ród von Borck założył miasta Łobez, Resko, Strzmiela i Węgorzyno⁴.

Choć wzmianki te nie są zbyt precyzyjne, to wywnioskować można z nich, iż Węgorzyno, obok innych miast władztwa Borków (Resko, Łobez, Strzmiela), stanowiło już w średniowieczu ośrodek osadnictwa w regionie. Pierwszy źródłowy przekaz potwierdzający istnienie Węgorzyna jako dworu rodu von Borcke pochodzi z 1348 roku. Wówczas to w dokumencie lokacyjnym Strzmiela, z 3 czerwca, został wymieniony w liście świadków Nicolaus Borcko de Vangheryn senior⁵.

---

red. M. Gehler, Hildesheim 2010, s. 125–144. W nauce polskiej zob. M. Bogunka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 393–402. O miastach prywatnych na przykładzie Brandenburgii zob. K. Vetter, *Zwischen Dorf und Stadt. Die Mediatstädte des kurmärkischen Kreises Lebus*, Weimar 1996, passim.

² Opis miast pomorskich opracowali w latach 60. XIX w. szczecińscy archiwiści – Gustav Kratz oraz Robert Klempin: G. Kratz, R. Klempin, *Die Städte der Provinz Pommern*, Berlin 1865. Zob. również: J.M. Piskorski, *Miasta księstwa szczecińskiego do połowy XIV wieku*, wyd. II, Poznań–Szczecin 2005; *Historia Pomorza*, t. 1–2, red. G. Labuda, Poznań 1969–2003.

³ *Geschichtsquellen des burg- und schlossgesessenen Geschlechts von Borcke*, red. G. Sello, Berlin 1910, t. 1, s. 12 (dalej Sello).

⁴ J. Micraelius, *Antiquitates Pomeraniae oder Sechs Bücher vom Alten Pommerlande*, Stettin 1639 (wyd. 2, 1723), s. 323, 626; Sello, t. 1, s. 8.

⁵ Wymienienie kolejnej osoby w tym dokumencie, czyli Mikołaja von Borcke, może wskazywać na to, że był on synem Mikołaja seniora, zob. Sello, t. 1, s. 203–205.

Kolejna informacja, którą odnajdujemy w źródłach, dotycząca Węgorzyna, pochodzi z 1354 roku i odnosi się również do jego właścicieli⁶.

Ponownie Węgorzyno pojawiło się w źródłach w 1420 roku jako miejsce zawarcia układu o zadośćuczynienie między Erazmem von Wedel i Heinrichem von Borcke⁷. Kolejny raz Węgorzyno wymieniono w dokumencie wydanym 40 lat później, w 1460 roku, i po raz pierwszy jako miasto (*Stadt*)⁸.

Ze względu na brak dokumentu lokacyjnego, a także niezachowanie się informacji o takim dokumencie, przyjąć należy, iż lokacja miasta nie była jednorazowym wydarzeniem prawnym, związanym z wystawieniem wspomnianego aktu przez lokatora lub jego ustną dyspozycją i zawarciem umowy (pisemnej lub ustnej) z zasadźcą (organizatorem miasta), ale długoletnim procesem przekształcania się osady przy grodzie – zamku w miasto⁹. Ten ostatni proces w przypadku Węgorzyna rozpocząć się mógł już w połowie XIV wieku i trwać blisko sto lat, by zakończyć się w połowie XV wieku¹⁰. W tym czasie Węgorzyno uzyskiwało cechy miejskie poprzez nabywanie prawa targowego, cechowego, możliwości

---

⁶ H. Berghaus, *Landbuch des Herzogthums Stettin, von Kamin und Hinterpommern; oder der Verwaltungs-Bezirks der Königl. Regierung zu Stettin*, Th. 2, t. 7, *Enthaltend den Kreis Regenwald*, Berlin 1874, s. 185.

⁷ W liście świadków tej czynności wymienieni zostali Matzke von Borcke i Georg von Wedel z Węgorzyna, właściciele miejscowego zamku: Sello, t. 2, s. 55–58.

⁸ Dokument z 1460 r. zachował się jedynie w odpisie. W XVIII w. znany był on staroście von der Osten z Plot, który posiadał jego odpis w bogatej bibliotece, Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej AP Szczecin), Rękopisy i Spuścizny (dalej RiS), sygn. 1377, s. 25–26. Ponadto dokument ten został w 1760 r. opublikowany pod błędną datą 1400 r. w: *Diplomataria et scriptores historiae Germanicae medii aevi: cum sigillis aeri incisus; Accedit praefatio Christiani Gottlieb Buderii De damnis detrimentisque archivorum quorundam Germaniae*, opera et studio Christiani Schoettgenii et Georgii Christophori Kreysigii, t. 3, Altenburg 1760, s. 71. Odpis tego dokumentu z datą 1400 r. także w: AP Szczecin, RiS, sygn. 585. Zob. G. Kratz, R. Klempin, *Die Städte...*, s. 539.

⁹ Według badaczy impulsem, który mógł stworzyć warunki do powstania miasta, była obecność „grodu, zamku, klasztoru lub kościoła, osady rzemieślniczej bądź kupieckiej oraz targowiska”, R. Simiński, *W średniowieczu (do 1523 roku)*, w: *Dzieje Szczecinka. Tom I (do 1939 roku)*, Szczecin–Szczecinek 2010, s. 53. Tu także literatura problemu. Szerzej o procesach lokacji miast w Europie Środkowej zob. S. Gawlas, *Przełom lokacyjny w dziejach miast środkowoeuropejskich*, w: *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, red. Z. Kurnatowska, T. Jurek, Poznań 2005, s. 133–162.

¹⁰ Jan Maria Piskorski w monografii o kolonizacji Pomorza Zachodniego przesuwając nadanie praw miejskich Węgorzyna na koniec XIV w., J.M. Piskorski, *Kolonizacja wiejska na Pomorzu Zachodnim*, wyd. 2, Poznań 2005, s. 151–152. Innym przykładem powstania miasta bez dokumentu lokacyjnego na Pomorzu jest Miastko. Miejsowość ta znana była już w 1335 r. i posiadała status wsi (własność rodu von Massow). W 1506 r. książę Bogusław odnowił dokument lenny dla Ewalda von Massow, w którym Miastko wymieniono jako miasteczko (*Stadtlein*). Ta informacja stała się podstawą do uznania posiadania prawa miejskiego przez Miastko przez

wyboru samorządu mieszkańców, a także rozwój gospodarczy, co charakteryzowało się dużym wzrostem liczby rzemieślników. Te procesy stały się podstawą do uznania, że w potocznym znaczeniu miejscowość zaczęto nazywać miastem. Ostatecznie znalazło to odzwierciedlenie w dokumencie z 1460 roku wydanym dla Łobza (potwierdzenie przywilejów miasta), w którym Węgorzyno wymieniono jako miasto.

Za przyjęciem powyższego rozwiązania przemawia wieloletni proces między Węgrzynem a rodem von Borcke przed sądem książęcym i cesarskim w latach 1561–1603¹¹. Również ze względu na niezachowanie się dokumentów, spowodowane przede wszystkim przez klęski elementarne, m.in. pożar w 1593 roku, który strawił wszystkie archiwalia posiadane przez władze miejskie, nie dowiemy się, czy rzeczywiście istniał dyplom lokacyjny miasta i czy lokacja jako jednorazowy akt prawny miała miejsce¹². Brak dokumentu lokacyjnego lub jego zaginięcie było wykorzystywane wielokrotnie przez przedstawicieli rodu von Borcke, którzy zakwestionowali posiadanie prawa miejskiego przez Węgorzyno ponownie w 1609 i 1653 roku¹³.

Według zachowanych źródeł podstawą prawną ustroju miasta było prawo lubeckie¹⁴, stanowiło od powstania własność rodu von Borcke i miało status miasta prywatnego, zwanego też zmediatyzowanym (*Mediatstadt*)¹⁵. Powodowało to

---

Sąd Nadworny w Szczecinie w procesie między rodem von Massow a mieszczanami o uznanie miejscowości miastem.

¹¹ Spór rodu von Borcke z mieszczanami Węgorzyna dotyczył wypełniania służb przez tych ostatnich, które to wykonywali jedynie chłopci pańszczyźniani. Borkowie w dokumentach procesowych określali Węgorzyno terminem „osada” (*Flecken*), nie traktując go jako miasta. Akta procesowe prowadzone od lat 60. XVI w. nie zawierają jednak odpisu dokumentów miejskich z XIV czy XV w. Świadczyć to może o tym, że już w tym okresie (lata 60. i 70. XVI w.), czyli jeszcze przed pożarem w 1593 r. nie istniał dokument lokacyjny i Węgorzyno jednak swoje prawo miejskie uzyskało w następstwie długoletniego procesu przekształcania się osady przyzamkowej w miasto, AP Szczecin, Sąd Kameralny Rzeszy w Wetzlar, sygn. 142, *passim*. Brak dokumentu lokacyjnego potwierdziło również postępowanie przed Sądem Nadwornym w Szczecinie w latach 1609–1610; AP Szczecin, RiS, sygn. 1377, s. 1723, 27–28.

¹² G. Kratz, R. Klempin, *Die Städte...*, s. 539. Zob. również przypis wyżej.

¹³ W postępowaniu w 1609 r. Sąd Nadworny w Szczecinie ustalał ustrój miasta na podstawie zeznania świadków – rajców Joachima Knobmanna i Tobiasza Niemanna, a także magistra Adama von Borcke. Z kolei w 1653 r. przy potwierdzaniu ustroju miasta, po objęciu Pomorza Tylnego przez Brandenburgię, miejskość Węgorzyna potwierdziło zeznanie burmistrza Stargardu, AP Szczecin, RiS, sygn. 1377, s. 19–23, 27–28.

¹⁴ AP Szczecin, RiS, sygn. 1377, s. 26.

¹⁵ W XVIII w. ród von Borcke posiadał na Pomorzu Zachodnim trzy miasta: Resko, Łobez i Węgorzyno.

ograniczenia wolności mieszczan, których nie mieli mieszkańcy miast książęcych, oraz nakładało na nich dodatkowe obowiązki wobec patronów Węgorzyna. Było to często powodem konfliktów o charakterze prawnym i społecznym¹⁶.

W początkach XVII wieku miasto stanowiło własność Martina i Joachima Borcke¹⁷. Z kolei wg spisu szlachty pomorskiej z 1756 roku właścicielami Węgorzyna byli Christoph Friedrich von Borcke, starosta powiatu Borków, oraz porucznik Wilhelm Leopold von Borcke¹⁸. Ten pomorski ród oprócz swoich włości w postaci zamku w Węgorzynie oraz folwarków Węgorzyna A (Wangerin A) i Stare Węgorzynko (Wangerin B) był również posiadaczem Połchowa (Polchow), którym bezpośrednio administrowali lennicy tego rodu¹⁹. Z kolei w początkach XIX wieku miasto podlegało zwierzchności wspólnej rodu von Borcke, a miejscowe dwa dobra rycerskie w Węgorzynie i Starym Węgorzynku należały do Johanna Carla i Philippa Ludwiga Christopha Augusta von Borck²⁰.

Węgorzyno było miastem prywatnym aż do 1838 roku, choć według przepisów reform ustrojowych w Prusach z lat 1807–1808 mieszczenie uzyskali wolność osobistą, prawo do wolnego wykonywania zawodu, a także do własności swoich nieruchomości i wolnego obrotu nimi. Jednakże prawa patronatu nad miejscowością Borkowie wyzbyli się ostatecznie dopiero w 30 lat po edykcie październikowym i wydaniu ordynacji miejskiej.

W średniowieczu i okresie wczesnonowożytnym Węgorzyno znajdowało się na marginesie życia politycznego Pomorza Zachodniego. Miasto nie miało swojej reprezentacji w sejmie stanowym w czasach książęcych ani po podziale Pomorza w 1648 roku między Brandenburgię i Szwecję²¹. W XVI wieku miasto nawiedziło

---

¹⁶ Status miasta prywatnego potwierdziło postępowanie przed sądem nadwornym w 1610 r., AP Szczecin, RiS, sygn. 1377, s. 27–28.

¹⁷ *Matrikeln und Verzeichnisse der Pommerschen Ritterschaft vom XIV bis in das XIX Jahrhundert*, red. R. Klempin, G. Kratz, Berlin 1863, s. 226, 229–230.

¹⁸ *Matrikeln und Verzeichnisse der Pommerschen Ritterschaft...*, s. 420.

¹⁹ W początkach XVII w. lennikiem Borków na Połchowie był Vbeske, *Matrikeln und Verzeichnisse der Pommerschen Ritterschaft...*, s. 230.

²⁰ Pierwszy z nich oprócz Węgorzyna A posiadał majątki w powiecie reskim o wartości 100 tys. tal., a Philip Ludwig o wartości 200 tys. tal., *Matrikeln und Verzeichnisse der Pommerschen Ritterschaft...*, s. 518.

²¹ Z. Szultka, *Stosunki społeczne i polityczne w miastach do początku XVIII wieku*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 2, cz. 3 (dalej HP), Poznań 2003, s. 222.

kilka pożarów, z których szczególnie dotkliwy był kataklizm z 1593 roku. Zniszczył on praktycznie całe Węgorzyno i zamek rodu von Borcke²².

W pierwszej połowie XVII wieku najważniejszym wydarzeniem dla miasta, podobnie jak całego Pomorza, była wojna trzydziestoletnia. W listopadzie 1627 roku do państwa Gryfitów wkroczyły wojska cesarskie, które zgodnie z umową między Bogusławem XIV a marszałkiem Wallensteinem miały być zakwaterowane w miastach księstwa²³. Kwaterunki, a także nałożona kontrybucja na utrzymanie wojsk cesarskich, a od 1630 roku wojsk szwedzkich, objęły również Węgorzyno. We wrześniu 1628 roku w miasteczku kwaterowało pół kompanii, a na jej rzecz mieszczanie dostarczali kontrybucję w gotówce, a także naturaliach (zboże, piwo, zwierzęta rzeźne, siano, słoma)²⁴. Ponadto wojsko rekwirowało konie, wozy, narzędzia, a także metalowe garnki i kotły. Stacjonujący w mieście żołnierze dopuszczali się licznych rabunków, a także gwałtów. Tylko 26 maja 1637 roku w trakcie napadu na miasto i jego splądrowania przez szwedzkich kozaków i niemieckich rajtarów (*schwedische Cossaken und deutsche Reuter*) mieszczanie utracili majątek o wartości 1266 florenów²⁵. Nadmierne kwaterunki i kontrybucje, a także rabunki i gwałty spowodowały, że Węgorzyno, jak wiele pomorskich miejscowości, przeżywało upadek gospodarczy i społeczny (demograficzny). Stan ten pogłębiały jeszcze głód i choroby zakaźne (zarazy) nawiedzające miasto²⁶.

Włączenie w 1653 roku Pomorza Tylnego, w tym ziemi łobeskiej, do państwa brandenburskiego nie zmieniło statusu politycznego miasteczka. Stało się jednak powodem klęsk elementarnych, które je nawiedziły. W lipcu 1655 roku

²² G. Kratz, R. Klempin, *Die Städte...*, s. 539.

²³ Ogólnie o wojnie trzydziestoletniej na Pomorzu zob. H. Lesiński, *Pomorze Zachodnie w latach wojny trzydziestoletniej*, w: *Z dziejów wojennych Pomorza Zachodniego, Cedynia 972 – Sierki 1945*, red. B. Miśkiewicz, Poznań 1972, s. 172–209.

²⁴ Każdy mieszczanin posiadający pełne dziedzictwo musiał dostarczyć miesięcznie dla wojska 4 beczki piwa, jeden szefel chmielu albo 10 florenów, AP Szczecin, Archiwum Książąt Szczecińskich (dalej AKS), II/1947, s. 213–214.

²⁵ Kozacy i rajтары pułkowników Wopersnowena i Capaunsa z obozu wojskowego spod Stargardu najechali Węgorzyno w piątek przed Zielonymi Świątkami i zrabowali zwierzęta gospodarskie, zboże i inne produkty spożywcze, odzież, kotły, garnki i naczynia cynowe, narzędzia i sprzęty domowe. Ponadto zniszczyli narzędzia czy sprzęty, których nie mogli wywieźć, AP Szczecin, AKS, sygn. II/2015, s. 186–189.

²⁶ Władze miejskie w sprawozdaniach do księcia Bogusława XIV, a następnie do rady regencyjnej stwierdzały, że miasto jest bardzo biedne, demograficznie i ekonomicznie wyniszczone, rabunki i gwałty na mieszczanach prowadzą do kolejnych tragedii, do głodu, a w konsekwencji do śmierci kobiet i dzieci, AP Szczecin, AKS, sygn. II/1947, passim; sygn. II/2015, passim; sygn. II/2043, passim; sygn. II/2052, passim.

Węgorzyno przeżyło przemarsz siedemnastotysięcznej armii szwedzkiej, zmierzającej ze Szczecina ku granicy polskiej (szlak Szczecin–Stargard–Chociwel–Węgorzyno–Drawsko–Złocieniec), aby rozpocząć wojnę zwaną w historiografii polskiej potopem szwedzkim (1655–1660)²⁷. Nie było to jedyne wydarzenie związane z wojną polsko-szwedzką, które odcisnęło na nim swoje piętno. We wrześniu 1657 roku na brandenburskie Pomorze Tylne wkroczyły wojska polskie Stefana Czarnieckiego, prowadząc akcję odwetową za poparcie udzielone Szwedom przez elektora Fryderyka Wilhelma. 29 września oddziały polskie zajęły i spaliły Dobrą Nowogardzką, 30 września Węgorzyno, Łobez, a także okoliczne wsie²⁸.

W kolejnych dziesięcioleciach XVII i XVIII wieku miasto przeżywało okres spokoju, choć wydarzenia wojen: szwedzko-brandenburskiej (1674–1679) i siedmioletniej (1756–1763) nie ominęły jego pewnie, źródła jednak o tym milczą. Na pewno 9 lutego 1697 roku miasto padło ponownie ofiarą pożaru, na skutek którego zniszczeniu uległy m.in. szkoła, ratusz i kościół²⁹.

Organizacja władz miejskich

Władzę w Węgorzynie po jego lokacji sprawowała Rada Miejska. Na jej czele stał burmistrz. Początkowo nominowana była ona w całości przez lokatorów Węgorzyna, czyli rodzinę von Borcke. Z czasem jednak, w XVI wieku, patroni miasta utracili częściowo możliwości wyboru rady i burmistrza, którzy byli wybierani odtąd przez samą radę w formie kooptacji. Nowi członkowie władz miejskich byli jednak nadal zatwierdzani przez panów gruntowych.

Samodzielność burmistrza i rady, ich dość duża niezależność, przejawiała się w sporach, które prowadzili Borkowie z miastem przed Sądem Nadwornym w Szczecinie i Sądem Kameralnym Rzeszy w Spirze w drugiej połowie XVI wieku. Procesy te dotyczyły przede wszystkim powinności mieszczan wobec

---

²⁷ Z. Szultka, *Pomorze Zachodnie w okresie rywalizacji szwedzko-brandenbursko-pruskiej o Szczecin i ujście Odry*, w: HP, t. 2, cz. 3, s. 242.

²⁸ Z. Szultka, *Pomorze Zachodnie w okresie rywalizacji szwedzko-brandenbursko-pruskiej...*, s. 250; Teske, *Geschichte der Stadt Stargard*, Stargard 1843, s. 142; J. Wiśniewski, *Walki o Pomorze Zachodnie w toku wojen polsko-szwedzkich i brandenbursko-szwedzkich w latach 1655–1720*, w: *Z dziejów wojennych Pomorza Zachodniego...*, s. 211–212.

²⁹ Inną datą pożaru miasta podawaną w źródłach i literaturze jest 9 września 1697 r.. Według informacji z księgi mistrzów cechu krawców pożar miasta rozpoczął się od kuźni kowala Hansa Grosse. Zniszczeniu uległo wówczas całe miasto, a także ponownie dokumenty miejskie i cechowe, które były przechowywane w ladach cechowych na ratuszu: AP Szczecin, Cechy miasta Węgorzyna (dalej CmW), sygn. 54, k. 1; H. Berghaus, *Landbuch...*, s. 205, 319.

patronów, zwłaszcza służb i pańszczyzny, do których zobowiązani byli chłopci w dobrach wiejskich. Wyrok Sądu Kameralnego Rzeszy potwierdził zwolnienie mieszkańców Węgorzyna od służb podwodami, sprzężajem i pieszo na rzecz rodu von Borcke, również od opłat za osiedlenie się w mieście lub jego opuszczenie, a także prawo mieszczan do rybołówstwa na jeziorach i do wyrębu drewna i wypasu zwierząt w lesie oraz polowań³⁰.

Ponadto o względnej niezależności władz miejskich świadczyć może też samodzielna odbudowa kościoła w 1598 roku oraz fundacja dzwonów w latach 1605–1615 (patrz niżej), a także wystąpienie do księcia Bogusława XIV – wbrew patronom – o wyznaczenie nowego terminu jarmarku kramarskiego i bydłęcego w 1635 roku³¹. Kolejnym znakiem emancypacji była również pieczęć miejska z 1595 roku, na której nie widniał już herb patronów – wilk rodu von Borcke, a jedynie tarcza dzielona w pas³².

Do zadań rady należało administrowanie miastem, mieniem komunalnym, organizowanie pomocy społecznej, a także regulacje dotyczące rzemiosła i handlu na terenie Węgorzyna, w tym wydawanie statutów cechowych. Pierwszy zachowany dokument cechowy wydany przez burmistrza i radę w Węgorzynie pochodzi z 1622 roku. Jest to statut cechu szewców³³.

Rada Miejska w XVI i XVII wieku składała się na pewno z jednego burmistrza oraz trzech lub czterech rajców. Jeden z tych ostatnich był jednocześnie skarbnikiem (*Kammerer*), a kolejny sekretarzem (*Secretarius*). Natomiast urząd sędziego (*Richter*) sprawował osobiście burmistrz. Ponadto w pierwszej połowie XVII wieku w mieście działali już mężowie kwartałowi (*Viertelmänner*), którzy stanowili reprezentację mieszczaństwa wobec rady, a także wykonawców decyzji władz wobec mieszkańców. Znane są nazwiska dwóch rajców z 1610 roku – Tobias Niemann i Joachim Knobmann oraz jednego z 1631 roku – Benjamin Friese.

---

³⁰ AP Szczecin, SKRwW, sygn. 142, s. 1–1479; L.W. Brüggemann, *Beyträge zur Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königlich Preußischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, Stettin 1800, s. 330; H. Berghaus, *Landbuch...*, s. 185–186.

³¹ AP Szczecin, AKS, sygn. I/5794, k. 1–2, 23–24.

³² O. Hupp, *Die Wappen und Siegel der Deutschen Staedte, Flecken und Doerfer*, t. 1, z. 2, Frankfurt a/M 1898, s. 15; G. Sello, t. I – Tafel nr III. odciski tuszowe w aktach, np. AP Szczecin, Akta miasta Węgorzyna (dalej AmW), sygn. 86 (brak paginacji).

³³ Burmistrz i rada Węgorzyna ustanawiają procedurę przyjmowania do cechu szewców nowych mistrzów. Węgorzyno, 6 maja 1622: LAG, Rep. 38b U Wangerin, nr 1.

Z kolei w roku 1625 burmistrzem Węgorzyna był Paul Könemann³⁴. W 1704 roku burmistrzem i sędzią był Petrus Witte, a członkiem rady Daniel Vorath³⁵, w 1722 roku burmistrzem był Thiede, jego następcą Johann Christoph Schmidt. Z kolei w 1734 roku Rada Miejska składała się z burmistrza, którego funkcję pełnił F. Conradt, oraz rajców – D. Riemer, L. Mundstock i F.F. Porath³⁶.

W XVIII wieku w związku z reformami podjętymi przez władców pruskich nastąpiły zmiany w organizacji władz miejskich na Pomorzu. Działania te zmieniły status organów zarządzających komunami, tworząc z rad miejskich magistraty. Urząd ten pozbawiony był samodzielności, znajdował się pod ścisłym nadzorem władz królewskich i jedynie administrował miastem. Przemiany te objęły również miasta prywatne, do których zaliczało się Węgorzyno³⁷. Od czasów króla Fryderyka Wilhelma (1713–1740) burmistrz i skarbnik, a także inni urzędnicy, byli powoływani do magistratu jedynie za zgodną Kamery Wojenno-Skarbowej w Szczecinie (Kriegsund Domainen Kammer in Stettin), Generalnego Dyrektorium w Berlinie (*General Directorium* in Berlin), a także do funkcji sędziowskich przez Kanclerza Wielkiego (*Grosskanzler*). Dotyczyło to również służącego miejskiego i sądowego, choć w jego przypadku władze państwowe zatwierdzały jedynie umowę zawartą między magistratem a kandydatem³⁸. Ponadto ze względów oszczędnościowych władze pruskie nakazały łączenie stanowisk, np. sędziego, burmistrza, sekretarza czy też skarbnika. Ustalono wówczas w Węgorzynie, iż magistrat będzie trzyosobowy i składać się będzie z burmistrza policyjnego, będącego równocześnie sędzią i sekretarzem, oraz dwóch rajców-senatorów, z których jeden sprawował będzie również funkcję skarbnika miejskiego³⁹.

---

³⁴ AP Szczecin, RiS, sygn. 1377, s. 16–23, 27–28; Mężowie kwartalni, zwani też mistrzami kwartalnymi (*Viertelsmeister*), w czasie wojny trzydziestoletniej byli odpowiedzialni za kwatrowanie żołnierzy u mieszczan, rozdział deputatów między nich i zapobieganie sporom między kwatrującymi wojskowymi a mieszkańcami Węgorzyna, AP Szczecin, AKS, sygn. II/2052, s. 32–77.

³⁵ [Anonim], *Die Wangeriner Kirche*, „Heimatkalender für den Kreis Regenwalde” 1924, s. 31.

³⁶ *Ein Bürgereid in Wangerin aus dem Jahre 1734*, „Heimatkalender für den Kreis Regenwalde” 1924, s. 32; G. Kratz, R. Klempin, *Die Städte...*, s. 540.

³⁷ Szerzej: Z. Szultka, *Stosunki społeczne i polityczne w miastach...*, s. 217–233; tenże, *Przemiany w ustroju, rozplanowaniu i budowie miast*, w: HP, t. 2, cz. 3, s. 729–736.

³⁸ Służący miejski Johann Kesner zawarł taki kontrakt 31 grudnia 1776 r, AP Szczecin, AKS, sygn. I/3337, s. 227–228.

³⁹ L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königlich Preußischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, Th. 1–2, Stettin 1779–1784, Th. 2, t. 1, s. 328.

Od 1741 roku funkcję burmistrza (sędziego, sekretarza) pełnił nieprzerwanie przez 48 lat Johann Friedrich Schultz, w 1787 roku miał on już 84 lat i ze względu na stan zdrowia nie mógł wykonywać w pełni swoich obowiązków. Z tego też względu powstał problem następstwa na tych stanowiskach. Jednak patroni, wspólnie z władzami prowincji, otrzymali możliwość wprowadzenia nowego kierownika administracji miejskiej dopiero po śmierci Schultza (1788). Nowym burmistrzem policyjnym, sądowym i kierującym, a także sekretarzem miejskim został w 1789 roku Carl Joachim Gollmer⁴⁰. W tym czasie skarbnikiem miejskim i senatorem był Martin Friedrich Heidemann, a służącym miejskim i sądowym Johann Kesner. Z kolei w 1805 roku funkcję tymczasowego administratora sądu miejskiego (burmistrz sądowy) pełnił referendarz rejencji Mallow⁴¹.

Wspomniane reformy objęły nie tylko władze miejskie, ale całość stosunków społeczno-ekonomicznych i politycznych w miastach. Władze królewskie poprzez radcę podatkowego (*Steuerrat*) kontrolowały wszystkie dziedziny gospodarki (rzemiosło, rolnictwo), administracji majątkiem miejskim, pobór podatków komunalnych i państwowych itd. Magistrat i sam wspomniany radca królewski zobowiązani byli do ustawicznego podnoszenia ekonomicznego stanu miasta, poprawy warunków bezpieczeństwa sanitarnego, pożarowego i publicznego, a także warunków bytowych mieszczan⁴².

Jednym z elementów reformy było też wprowadzenie pensji dla niektórych urzędników miejskich. Były to niewielkie sumy. Burmistrz ze wszystkich stanowisk otrzymywał jedynie 18 talarów gotówką i naturalia (deputaty) o wartości kolejnych 24 talarów (m.in. drewno opałowe, prawo do wypasu 5 sztuk trzody chlewnej w lesie miejskim). W tych sumach zawierały się również kwoty na materiały biurowe, dochody z opłat targowych i wpisów za przyjęcie do prawa miejskiego⁴³. Urzędnicy miejscy dorabiali, wykonując różne prace na rzecz pana zwierzchniego lub inne, np. burmistrz Mallow, który miał wykształcenie

---

⁴⁰ Burmistrz Gollmer pełnił funkcję sędziego od 9 maja 1789 r., a burmistrza kierującego i policyjnego od 3 czerwca 1789 r, AP Szczecin, AKS, sygn. I/3337, s. 227–228.

⁴¹ AP Szczecin, AKS, sygn. I/3345.

⁴² O zadaniach radcy podatkowego zob. P. Gut, *Urząd Radcy Podatkowego w Choszczynie dla miast powiatów tylnych Nowej Marchii*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2003, nr 10, s. 123–133.

⁴³ Skarbnik Heinemann otrzymywał 16 tal. gotówką pensji i kolejnych 16 w formie deputatów i ryczałtów. Z kolei służący miejski miał ustaloną pensję w wysokości 10 tal. rocznie i 16 tal. deputatów i dodatków, AP Szczecin, AKS, sygn. I/3337, s. 227–228.

prawnicze, pełnił funkcję sędziego patrymonialnego w kilku miejscowościach, m.in. w Unimiu, Rożnowie, Kraśniku, Dobrzycach i Kąkolewiczach⁴⁴.

Reformy fryderycjańskie nie naruszały *de jure* praw zwierzchnich rodu von Borcke do miasta, które nadal stanowiło ich własność, a mieszczanie byli ich poddanyymi. Ten pomorski ród miał nadal prawo do zatwierdzania urzędników miejskich, poboru niektórych świadczeń podatkowych, a także do wykonywania jurysdykcji patrymonialnej wobec wszystkich mieszkańców miasta. Dla tych ostatnich prerogatyw posiadali oni Sąd Zamkowy (*Burggericht*), który stanowił instancję apelacyjną dla spraw cywilnych rozpatrywanych przez sędziów miejskich (burmistrzów) miast należących do rodu, czyli Łobza, Reska i Węgorzyna, a w sprawach karnych orzekał w pierwszej instancji. Od 1627 roku urząd ten posiadał swój statut, a siedziba jego ulegała co kilka lat zmianom⁴⁵. W XVIII wieku organizacja Sądu Zamkowego nie uległa zmianie, wybór sędziego zamkowego następował za zgodą wszystkich członków rodziny von Borcke i od połowy XVIII wieku wymagał również akceptacji Rejencji Pomorskiej w Szczecinie. W 1805 roku sędzią zamkowym był Sprenger – justycjariusz domeny w Maszewie i Nowogardzie⁴⁶. Oprócz sędziego w XVIII wieku zatrudniano w sądzie sekretarza, którym z reguły był urzędnik kancelarii jednego z nieodległych miast królewskich⁴⁷.

Z kolei sędzia miejski, czyli burmistrz, sprawował swoje sądy jedynie wobec mieszkańców miasta i nieruchomości do nich należących, położonych w granicach Węgorzyna. Z jurysdykcji miejskiej wyjęte były obszary dworskie, w tym folwarki Węgorzyno A i Stare Węgorzynko. Władzę gruntową, policyjną i sądową sprawował w tych majątkach bezpośrednio ich właściciel, czyli ród von Borcke. W 1805 roku folwark Węgorzyno A należał do Johanna von Borck, który zatrudniał na stanowisku sędziego patrymonialnego komisarza sądowego (*Justiz-Commissarius*) Naatz z Chociwła⁴⁸.

⁴⁴ AP Szczecin, AKS, sygn. I/3345, s. 35–40.

⁴⁵ Według przepisów z 1627 r. siedziba sądu zamkowego znajdowała się na zamku w Resku, a w 1664 r. na dworze rodu von Boreke w Węgorzynie, Sello, t. 3, cz. 2, s. 535–540, 549.

⁴⁶ AP Szczecin, AKS, sygn. I/3345, s. 18.

⁴⁷ W 1785 r. posadę sekretarza Sądu Zamkowego dla miast Łobez, Resko, Węgorzyno otrzymał Johan August Ferdinand Dulitz, dotychczasowy auskultator Magistratu w Trzebiatowie, AP Szczecin, AKS, sygn. I/5818, s. 59.

⁴⁸ AP Szczecin, AKS, sygn. I/3345, s. 39–40. Szerzej o ustroju sądowym: AP Szczecin, AKS, sygn. I/5818, *passim*.

Przestrzenny i demograficzny obraz miasta

Brak źródeł średniowiecznych, a także wczesnonowożytnych, nie pozwala dokładnie zrekonstruować obrazu przestrzennego i demograficznego miasta. W tym czasie Węgorzyno położone było na południowym skraju księstwa pomorskiego, przy granicy Nowej Marchii, powstałej w XIII wieku na ziemiach wydartych Gryfitom i książętom polskim. Przez miejscowość przebiegały drogi ze Stargardu do Drawska i Łobza, a także szlak z północy Pomorza do Nowej Marchii, do Ińska i dalej na południe w kierunku Recza i Choszczna. Według pruskich pomiarów Węgorzyno odległe było o milę (1 mila = 7,5 km) od Łobza i Ińska, 2 mile od Dobrej, Chociwła i Drawska Pomorskiego⁴⁹.

Od XIII wieku ziemia łobeska, o czym już wyżej nadmieniono, należała do rodu von Borcke, którego władztwo rozciągało się na południowej granicy Pomorza (na wschód od Stargardu aż po Złocieniec w Nowej Marchii). Aż do początku XIX wieku obszar między Węgorzynem – Łobzem – Złocińcem i Reskiem na północy stanowił główne terytorium posiadłości tego pomorskiego rodu arystokratycznego, a także jednostkę administracyjną Powiat Borków (Borckisches Kreis)⁵⁰.

Miasto graniczyło z nowomarchijskimi i pomorskimi majątkami ziemskimi i wsiami, poczynając od południowego zachodu: Winniki (Wunningen), Podlipce (Piepstock), Stare Węgorzynko (Wangerin B), Storckowo (Storckow) i Ginawa (Gienow), Wiewiecko (Henkenhagen), Przytoń (Klaushagen), Gardno (Gerdshagen), Runowo (Ruhnow) i Połchowo (Polchow)⁵¹.

Węgorzyno nie miało murów miejskich, stanowiło od samego początku osadę otwartą, prawdopodobnie otoczoną jakąś formą palisady. W XVIII wieku na rogatkach miasta umieszczone były szlabany (*Schlagbaum*)⁵². W mieście znajdował się zamek rodu von Borcke, położony na niewielkim ostroslupowym wzniesieniu na południe od rynku między drogami w kierunku Drawska i Ińska (przy dzisiejszej ul. Zamkowej). Spłonął w pożarze (1593 r.), odbudowany

⁴⁹ L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, Th. 2, T. 1, s. 328.

⁵⁰ O dziejach rodu von Borcke zob.: G. Sello, t. I–IV; ostatnio także: E. Rymar, *Pierwsze generacje rodu pomorskich Borków (XII–XIV w.)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2003, z. 3, s. 7–34.

⁵¹ L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, Th. 2, t. 1, s. 328.

⁵² C.F. Wutstrack, *Kurze historisch-geographisch-statistische Beschreibung von dem königlich-preussischen Herzogthume Vor- und Hinter-Pommern*, Settin 1793, s. 542.

w formie zabudowań folwarcznych, stanowił jurydykę Borków w mieście (majątek Węgorzyno A)⁵³.

Samo miasto znajdowało się na niewielkim pofałdowanym terenie pomiędzy jeziorami – od wschodu Węgorzyńskim (Wangeriner See), a od zachodu Połchowskim (Polchow See). W niedalekiej odległości od miasta znajdowały się jeszcze kolejne zbiorniki: jeziora Kocioł (Kesselsee), Czarne Górne, Czarne Środkowe i Dolne (Ober-, Mittel-, Nieder- Schwärzer See), Wolnowo Duże i Małe (Grosse und Kleine Mollow See). Na zachód od miasta, w kierunku Runowa, wzdłuż drogi do tej wsi płynęła również rzeczka Golnica (przepływała przez Jezioro Połchowskie). Przez miasto z kolei poprowadzono kanał łączący jezioro Węgorzyńskie z Połchowskim⁵⁴.

W 1797 roku podjęto prace nad osuszeniem Jeziora Połchowskiego. Proces melioracji trwał 8 lat i w 1805 roku strony układu dotyczącego jeziora uzyskały 390 mórg ziemi – przede wszystkim łąk, czyli około 100 ha (1 morga pruska = 0,2553 ha). Węgorzyno miało 89 mórg, które zostały podzielone między mieszczan i rolników⁵⁵.

Miasto nie miało w średniowieczu i czasach nowożytnych regularnego planu zabudowy, wyznaczono jedną ulicę, Langstrasse (dziś ul. Grunwaldzka) na osi południe – północ. Przechodziła ona przez zachodni skraj rynku (*Markt*). Ten prostokątny plac był niewielkich rozmiarów, o nieutwardzonej nawierzchni (jeszcze w końcu XVIII w. nie był on wybrukowany). Przy rynku znajdował się ratusz i szkoła miejska, dalej za nimi kościół – jedyny murowany budynek w mieście, a także „pałac” (*Herrenhaus*) przy wschodnim krańcu placu przechodzącego w ulicę Drawską (*Dramburger Strasse*)⁵⁶.

---

⁵³ Dziedziniec zamku miał średnicę 15–20 m. W jego skład wchodził budynek mieszkalny, zabudowania gospodarcze i mury obronne; Z. Radecki, *Średniowieczne zamki Pomorza Zachodniego*, Warszawa 1976, s. 256, 264.

⁵⁴ L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, Th. 2, T. 1, s. 328.

⁵⁵ Jezioro miało 14 stóp reńskich, w tym 12 stóp wody i 2 stopy mułu (1 stopa = 0,31 m) głębokości. Projekt zakładał, że woda zostanie spuszczone do Runower Muehlen Bache. Autorem projektu osuszenia był *Landbaumeister* Kepe. Kosz miał wynieść 9555 tal. Władze miejskie, przystępując do umowy o osuszenie jeziora, uzyskały zgodę wszystkich mieszkańców na partycypację w kosztach. 2 maja 1797 r. patroni miasta – asesor von Borcke z Węgorzyna i radca von Borcke z Radowa Wielkiego zawarli z magistratem umowę o meliorację jeziora, które znajdowało się w granicach miasta. Umowę zawarto w Sądzie Szlacheckim w Radowie Wielkim, AP Szczecin, Rejencja Szczecińska (dalej RS), sygn. I/3695 (k. 7–15); H. Berghaus, *Landbuch...*, s. 163–171.

⁵⁶ C.F. Wutstrack, *Kurze...*, s. 543. Pałac stanowił jedną z siedzib rodu von Borcke, oprócz zamku. Wybudowany został po pożarze w 1593 r. – konstrukcja fachwerkowa. W połowie XIX w.

Zabudowa w mieście miała charakter ryglowy lub tylko drewniany, a dachy kryte były strzechą. W 1628 roku w Węgorzynie było 5 dziedzictw, 38 półdziedzictw, 30 bud (chałup), a także 3 budy słomiane (*Heur Buden*), co według ówczesnego przelicznika stanowiło 63 włóki podatkowe⁵⁷. Porównując to z innym ośrodkami miejskimi regionu, stwierdzić można, że Węgorzyna było jednym z mniejszych i najuboższych miast Pomorza⁵⁸. W drugiej połowie XVIII wieku wartość zabudowań mieszczan oraz komunalnych (szkoła, ratusz, kościół) wyceniano: w 1762 roku na 14 tys. tal., w 1780 roku na 18 tys., a w 1798 roku już na 25 tys.⁵⁹

Tereny poza obrębem zabudowań (pola i lasy) należące do Węgorzyna rozciągały się przede wszystkim na południe, w kierunku Wiewiecka i Podlipiec, a także na północ od miasta w kierunku wsi Gardno⁶⁰. Pola i łąki obejmowały łącznie 106 włók i dzieliły się na trzy części (niwy): Pole Ginowskie (*Ginower Feld*, 34 włóki) położone na południowy wschód po obu stronach drogi do Drawska; Pola Wiatraków (*Windmühlen Feld*, 36 włók) położone na północ od miasta w kierunku wsi Gardno i Pola Podlipieckie (*Piepstock Feld*, 38,5 włók), zlokalizowane na południowy zachód od miasta między drogami do Ińska i Chociwla⁶¹. Z kolei las miejski, położony za Polami Ginowskimi, obejmował 1431 mórg, czyli około 380 ha. Początkowo stanowił on wspólnotę miasta, kościoła i pana zwierzchniego Węgorzyna, czyli rodu von Borcke. W 1732 roku nastąpił podział

---

stanowił już własność komunalną i był wynajmowany na mieszkania, zob. F. Brehmer, *Das Herrenhaus in Wangerin*, „Heimatkalendarfür den Kreis Regenwalde” 1941, s. 100.

⁵⁷ Według skali podatkowej 2 włóki ziemi stanowiły równowartość 1 dziedzictwa; 1 włóka mała (Hackenhufen) = 15 mórg pomorskich (1 morga pomorska = 0,66 ha) = 10 ha; *Matrikeln und Verzeichnisse der Pommerschen Ritterschaft...*, s. 304; B. Wachowiak, *Przemiany gospodarczo-społeczne i ustrojowe na wsi zachodniopomorskiej*, w: HP, t. 2, cz. 1, red. G. Labuda, Poznań 1976, s. 709.

⁵⁸ Wg wspomnianej wyżej matrykuły podatkowej z 1628 r. w Łobzie mieszczanie posiadali domostwa o równowartości 120 włók, a w Chociwlu 240 włók. Mieszczanie Sianowa pod Koszalinem płacili podatki za swoje domostwa według równowartości 66 włók.

⁵⁹ L.W. Brüggemann, *Beyträge zur Ausführliche Beschreibung...*, s. 432.

⁶⁰ LAG, Rep. 38b Wangerin nr 73, k. 34v–35. Mapa topograficzna 1 : 25 000, wydanie 1892: AP Szczecin, Zbiór kartograficzny – kolekcja, sygn. 516, sekcja 1063.

⁶¹ Pola miejskie stanowiły wspólnotę gruntową miasta, właścicieli Węgorzyna oraz miejscowej parafii; C.F. Wutstrack, *Nachtrag zu der Kurzenhistorisch-geographisch-statistischen Beschreibung des königlich-preussischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, Settin 1795, s. 189.

wspólnoty leśnej i odtąd udział miejski obejmował 14/27, parafialny 1/27, kościelny 1/27, a szlachecki 11/27⁶².

W XVIII wieku obraz miasta uległ pewnej poprawie. Choć miejscowa świątynia nadal była jedynym murowanym (kamiennym, ceglany) budynkiem w mieście, to jednak nakazy władz królewskich spowodowały, że kolejne powstające domy miały konstrukcję ryglową (często wypełnianą cegłą) i kryte były ceramiczną dachówką, co miało zapobiec licznym pożarom, które trapiły miasta. W latach 1707–1712 wybudowano 9 nowych domów, a w kolejnym okresie 1713–1719 następnych⁶³. W połowie XVIII wieku w mieście istniało 135 budynków mieszkalnych i 50 stodół. Stan ten utrzymywał się do początku XIX wieku⁶⁴.

Ponadto władze miejskie starały się ograniczyć budowę i użytkowanie warsztatów z otwartym ogniem – przede wszystkim kuźni w zwartej zabudowie, choć było to sprzeczne z decyzjami władz elektorskich. W Węgorzynie stało się to powodem długotrwałego sporu (1703 r.) między kowalami Friedrichem Lütthe i Friedrichem Hoyer a magistratem oraz patronem miasta. Domagali się oni prawa do posiadania kuźni przy swoich domach, a nie budowania ich na przedmieściach. W toku postępowania kowal Lütthe groził, iż wyemigruje z miasta i zażądał rekompensaty za podjęte inwestycje w wysokości 200 tal. Władze miejskie z kolei broniły się, argumentując, że w ciągu ostatnich 8 lat dwa pożary w mieście były spowodowane przez kuźnie wybudowane w zwartej zabudowie. Ostatecznie sprawa prowadzona przed Sądem Zamkowym von Borcke i Rejencją w Stargardzie zakończyła się wyrokiem korzystnym dla kowala Lütthe⁶⁵.

Stan ludności w mieście od XV wieku aż do czasu wojny trzydziestoletniej można ustalić jedynie w przybliżeniu. Jej liczba wahała się w granicach 500 mieszkańców, co stanowiło około 80–100 gospodarstw domowych⁶⁶. Pewne

---

⁶² W 1740 r. udział parafii i kościoła został połączony w jeden, który obejmował 106 mórg, 256 pretów; L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, Th. 2, t. 1, s. 329; C.F. Wutstrack, *Nachtrag...*, s. 190.

⁶³ LAG, Rep. 12 nr 537 (sprawozdanie o postępach w budownictwie w miastach pomorskich w latach 1707–1719). Ponadto wprowadzono nakaz, na mocy którego w każdym domu komin musiał być murowany z cegły ogniotrwałej.

⁶⁴ AP Szczecin, RiS, sygn. 753–756, 759–760, 1330, 1332; LAG, Rep. 12 nr 878, k. 1–2; C.F. Wutstrack, *Nachtrag...*, s. 189.

⁶⁵ Obaj rzemieślnicy podawali przykłady, że w innych miastach pomorskich, np. Stargardzie, Kołobrzegu, Słupsku czy Gryficach, kowale mogli budować warsztaty przy swoich domach, LAG, Rep. 7 nr 3065.

⁶⁶ Według spisu podatkowego z 1628 r. w mieście było łącznie 76 budynków mieszkalnych, z czego 5 stanowiło regularne obejścia złożone z budynku mieszkalnego dwurodzinnego

ubytki ludności na pewno wystąpiły podczas pożarów w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XVI wieku, jednak ze względu na brak źródeł ustalenie tych danych jest niemożliwe.

Poważne zmiany w zaludnieniu Węgorzyna miały miejsce w okresie wojny trzydziestoletniej. Przemarsze i kwaterunki wojsk cesarskich, a następnie szwedzkich spowodowały pauperyzację mieszczan, a liczne klęski elementarne, w tym zarazy w latach 1630–1631 oraz 1638–1639, oraz głód związany z wyzyskiem wojsk okupacyjnych, zwłaszcza mocno odczuwalny w latach nieurodzaju, dotknęły pomorskie miasto bardzo mocno. Według spisu z 1637 roku w mieście były tylko 42 gospodarstwa domowe, co mogło oznaczać, że Węgorzyna miało wówczas jedynie około 200–250 mieszkańców⁶⁷.

Pierwsze dokładne dane o liczbie ludności Węgorzyna pochodzą dopiero z 1740 roku. Mieszkało tu wówczas 645 osób. Stan ten utrzymywał się do czasów wojny siedmioletniej. Jej skutki dla demografii miasta były bardzo niekorzystne, liczebność Węgorzyna, wobec stanu z 1740 roku, zmniejszyła się aż o 1/4, do 473 mieszkańców w 1764 roku. Jednak już kilka lat później potencjał demograficzny opisywanej społeczności został odbudowany i w 1768 roku przekroczył wielkość z 1740 roku. Ten nagły wzrost mógł wynikać z faktu, że do Węgorzyna powrócili mieszkańcy, którzy wcześniej je opuścili (wyjechali do innych miejscowości lub za granicę, np. do Polski) w obawie przed działaniami wojennymi. Opuśczone domostwa w mieście były także zasiedlane nowymi osadnikami. W 1797 roku mieszkańcy miasta żyli na pewno w 103 gospodarstwach domowych jedno- i wieloosobowych⁶⁸.

W kolejnych latach liczba ludności Węgorzyna wolno wzrastała. Proces ten nie zawsze związany był z przyrostem naturalnym w samym mieście (wynosił ok. 10 osób rocznie), gdzie bardzo często był ujemny, np. w latach 1768, 1772,

---

i zabudowań gospodarczych. Przyjmując, że jedno gospodarstwo domowe obejmowało średnio 5–6 osób, założyć można, iż przed objęciem Pomorza działaniami wojny trzydziestoletniej (listopad 1627 r.) Węgorzyna zamieszkiwało około 450–500 mieszkańców. O szacunkowym zaludnieniu Pomorza Zachodniego przed wojną trzydziestoletnią i następnie po jej zakończeniu, zob. B. Wachowiak, *Pomorze Zachodnie w schyłkowej epoce feudalizmu*, w: HP, t. 2, cz. 1, s. 726–727.

⁶⁷ AP Szczecin, AKS, sygn. II/1947, passim; sygn. II/2015, passim; sygn. II/2043, passim; sygn. 2052, passim.

⁶⁸ Spis głów rodzin, dających zgodę na przystąpienie miasta do projektu osuszenia Jeziora Połchowskiego z 29 kwietnia 1797 r., AP Szczecin, RS, sygn. I/3695 (brak paginacji).

1776, 1780⁶⁹. Wnioski, które uzyskujemy na podstawie tych danych, wskazują na to, że wzrost liczby mieszkańców Węgorzyna wynikał z migracji, czyli osiedlania się w mieście nowych mieszkańców.

Tabela 1. Ludność Węgorzyna w latach 1740–1798

Lata	Liczba mieszkańców	Indeks łańcuchowy	Indeks pojedynczy (100 dla wartości poprzedniej)
1740	645	100	bd
1756	627	97	97
1762	480	74	77
1764	473	73	99
1768	668	104	141
1771	634	98	95
1774	672	104	106
1776	685	106	102
1780	673	104	98
1786	700	109	104
1791	701	109	100
1794	692	107	99
1798	772	120	112

Źródło: AP Szczecin, RiS, sygn. 753–754, 756, 760, 1330, 1332; L.W. Brüggemann, *Beyträge zur Ausführliche Beschreibung...*, s. 400; C.F. Wutstrack, *Kurze...*, s. 542; tenże, *Nachtrag...*, s. 189; *Deutsche Staedtebuch*, red. E. Keyser, t. 1, Berlin 1939, s. 259.

Z zachowanych danych demograficznych wynika, iż w mieście w populacji dorosłych – zgodnie z modelem demograficznym – przeważały kobiety, z kolei w grupie nieletnich proporcje między chłopcami i dziewczynkami zmieniały się w zależności od badanego okresu⁷⁰.

Spółeczność miejska dzieliła się zasadniczo na trzy stany – grupy społeczne: do pierwszej, patrycjatu, należeli członkowie Rady Miejskiej (magistratu), miejscowy proboszcz, od połowy XVI wieku pastor, następnie nauczyciel i wszyscy uprzywilejowani, przebywający w miejscowości. Do drugiej klasy należeli kramarze, browarnicy i rzemieślnicy reprezentujący 13 cechów. W skład ostatniego stanu miejskiego wchodził rolnicy, mieszczanie i robotnicy dniówkowi

⁶⁹ W 1768 r. saldo ujemne przyrostu naturalnego wyniosło 26 osób, w 1770 r. było to 4, a w 1772 r. – 5, w 1780 r. – 3 osoby; AP Szczecin, RiS, sygn. 753–754, 756, 759–760, 1330, 1332; LAG, Rep. 12, nr 878, s. 12.

⁷⁰ AP Szczecin, RiS, sygn. 753–754, 756, 759–760, 1330, 1332; LAG, Rep. 12, nr 878, s. 1–2.

mieszkający w Węgorzynie, często nieposiadający prawa (obywatelstwa) miejskiego⁷¹. Do tych ostatnich na pewno zaliczali się parobkowie (*Knechte*), małoletni robotnicy (*Junge*), a także służące (*Mägde*). Ich liczba w Węgorzynie nie była wysoka i wahała się między 20 a 50 osobami. W grupie tej dominowały służące, których liczba znacznie wzrosła pod koniec XVIII wieku⁷².

Każdy dopuszczony do prawa miejskiego składał przed radą przysięgę, w której przyrzekał wierność aktualnemu władcy Pomorza – jej treść zawierała informacje, że dany obywatel aktywnie będzie uczestniczył w życiu komuny, ponosił wszelkie obciążenia na jej cel, a także będzie brał udział w akcjach przeciwpożarowych na każde wezwanie władz miejskich i ratował miasto oraz dobytek jego obywateli⁷³.

Gospodarka (rolnictwo, rzemiosło, handel)

Choć o przekształceniu Węgorzyna z osady wiejskiej w miasto zdecydowały względy gospodarcze, przede wszystkim prawo targowe, a także skupienie się nieokreślonej liczby rzemieślników, to podstawą utrzymania mieszkańców Węgorzyna w średniowieczu i czasach nowożytnych było rolnictwo. Poważną część mieszkańców miasta czerpała swoje dochody jedynie z rolnictwa, a dla pozostałych, wykonujących inne zawody, uprawa ziemi stanowiła dodatkowe źródło utrzymania⁷⁴.

Pola miejskie obejmowały obszar ponad 100 włók; dzieliły się, jak już wspomniano, na trzy niwy. Stanowiły one aż do XIX wieku wspólnotę z właścicielami miasta, posiadającymi dwa folwarki – Węgorzyno i Stare Węgorzynko. Ziemia ta uprawiana była w systemie trójpolowym, a każdy z rolników otrzymywał specjalne udziały w gruncie, który uprawiał. Podstawą zasiewów było zboże, tj. pszenica, żyto, owies, jęczmień, a także groch i len; w drugiej połowie XVIII wieku mieszczanie zaczęli uprawiać także rośliny okopowe, przede wszystkim ziemniaki, zgodnie z nakazem króla Fryderyka II (1746 r.).

⁷¹ L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, Th. 2, t. 1, s. 329.

⁷² W 1763 r. w Węgorzynie pracowało w domach mieszczan 7 służących, w 1798 r. było ich już 32; AP Szczecin, RiS, sygn. 753–754, 756, 759–760, 1330, 1332; L.W. Brüggemann, *Beyträge zur Ausführliche Beschreibung...*, s. 400.

⁷³ *Ein Bürgereid in Wangerin...*, s. 32.

⁷⁴ Rolnicy – mieszczanie stanowili trzeci stan w mieście, stanowili najliczniejszą grupę zawodową wśród mieszczan; L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, Th. 2, t. 1, s. 329.

Poza tym każdy z mieszczan miał prawo do udziału w łąkach i pastwiskach miejskich, które również były dzielone z patronami miasta oraz miejscową parafią. Mieszczanie posiadali również prawo, potwierdzone przez księcia Barnima IX Starego oraz wyrok Sądu Kameralnego Rzeszy, dotyczące wolnego wypasu zwierząt w lesie miejskim.

W XVII wieku na miejscu cegielni miejskiej położonej w lesie utworzony został folwark (*Vorwerk Ziegelei*). Stanowił on własność Węgorzyna, a dochody z jego dzierżawy zasilaty kasę kamery miejskiej⁷⁵. Na potrzeby miasta, a także okolicznych wsi, w Węgorzynie działał młyn wodny (w 1772 r. były dwa) na strumieniu między jeziorami Węgorzyńskim i Połchowskim, natomiast na Polu Wiatraków działał wiatrak. Wszystkie one stanowiły własność rodu von Borcke, który przekazywał je w dzierżawy dziedziczne⁷⁶. W 1749 roku właściciel młyna (*Walk und Dickmühle*) Peter Schwartz sprzedał zakład za 600 tal. Friedrichowi Furstenowi⁷⁷.

Z uprawą ziemi wiązała się również hodowla zwierząt gospodarskich. W 1798 roku mieszczanie posiadali 86 koni i 26 wołów pociągowych. Poza tym hodowali 94 krowy, 55 cieląt i jałówek, 500 sztuk owiec, a także 213 sztuk trzody chlewnej oraz drób⁷⁸. Znaczna część tych zwierząt była spożywana przez mieszkańców Węgorzyna, choć liczba odbywających się w ciągu roku jarmarków zwierzęcych w miasteczku świadczyć może, że stanowiły one także poważny element handlu⁷⁹.

Oprócz uprawy ziemi i hodowli mieszczanie posiadali prawo do rybołówstwa sieciowego (*Staack Netze*) na jeziorach położonych po zachodniej i wschodniej stronie miasta – jeziorach Połchowskim oraz Węgorzyńskim, a także pozostałych jeziorach stanowiących wspólnotę gminną. Prawo do połowów Rada Miejska wydzierżawiała mieszczanom za określone czynsze. Niemniej ważnym uzupełnieniem gospodarki rolnej było również szeroko rozumiane leśnictwo. Miasto posiadało prawo do dużego kompleksu leśnego położonego między drogami do Drawska i Inńska. Mieszczanie – o czym już wspomniano – mogli

⁷⁵ Tamże, s. 329.

⁷⁶ Tamże, s. 328–329.

⁷⁷ AP Szczecin, RiS, sygn. 1377, s. 29–35; LAG, Rep. 12 nr 878, s. 12.

⁷⁸ L.W. Brüggemann, *Beyträge zur Ausführliche Beschreibung...*, s. 402.

⁷⁹ W 1776 r. mieszczanie zjedli 5 wołów, 20 krów, 215 sztuk trzody chlewnej, 25 cieląt, 72 owce i barany, AP Szczecin, RiS, sygn. 1330.

prowadzić tam wypas zwierząt, ale również zbierać owoce runa leśnego i prowadzić na własny użytek wyrąb drewna, zbierać chrust na opał, a także za opłatą prowadzić polowania na zwierzynę łowną⁸⁰.

Z kolei rzemiosło – jeden z głównych wyznaczników miejskości Węgorzyna – opierało się przede wszystkim na samodzielnych warsztatach mistrzowskich, w których pracowali ich właściciele, zatrudniając niekiedy 1–2 uczniów lub czeladników. Według opisu Ludwiga Wilhelma Brüggemanna z 1782 roku w mieście działało 13 cechów, łącznie z browarnikami⁸¹. Na podstawie zachowanych materiałów można potwierdzić, że w okresie wczesnonowożytnym w Węgorzynie na pewno działali wspomniani już browarnicy, piekarze, rzeźnicy, szewcy, krawcy, tkacze i sukiennicy, kowale i rusznikarze, ślusarze, stolarze, tokarze, bednarze, kołodzieje, garnarze, a także szklarz, cieśla, murarz, kapelusznik i farbiarz⁸².

Pierwsze informacje o cechach rzemieślniczych pochodzą z 1586 roku. Wówczas to Rada Miejska nadała tkaczom (*Garnweber*) statut organizacyjny. Następny statut cechowy burmistrz i rada wydali w 1622 roku dla szewców (*Schuster*). Jeszcze tego samego roku został on potwierdzony przez księcia Bogusława XIV⁸³. Według tego ostatniego dokumentu w tym czasie w miasteczku pracowało 10 mistrzów szewskich.

W czasach książęcych rzemieślnicy chcący się osiedlić w Węgorzynie oprócz przyjęcia do prawa miejskiego, uzyskania zgody Rady Miejskiej na utworzenie lub nabycie warsztatu musieli również otrzymać podobne zezwolenie od patronów miasta. Ponadto nowy mistrz, przybywający do miasta, czy też czeladnik otrzymujący patent mistrzowski i otwierający w Węgorzynie warsztat, musieli wpłacić do kasy miejskiej 12 florenów, wkupić się w środowisko, a także ufundować beczkę piwa, chleb i ryby, czyli przygotować poczęstunek składający się co najmniej z 3 dań⁸⁴.

⁸⁰ AP Szczecin, RiS, sygn. 1377, s. 4–5.

⁸¹ L.W. Brüggemann, *Beyträge zur Ausführliche Beschreibung...*, s. 329.

⁸² AP Szczecin, CmW, sygn. 1–112, passim; tamże, RiS, sygn. 753–756, 759–760, 1330–1331. W 1707 r. szklarz Friedrich Michael z Węgorzyna skarżył się królowi na nieuczciwą konkurencję szklarza z Dobrej Nowogardzkiej, zob. LAG, Rep. 7 nr 1567; L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, Th. 2, t. 1, s. LXXXVIII-XCV.

⁸³ LAG, Rep. 38b U Wangerin nr 1–2; G. Kratz, R. Klempin, *Die Städte...*, s. 539.

⁸⁴ Statut cechu szewców z 6 maja 1622 r., potwierdzony przez Bogusława XIV 19 października 1622 r., LAG, Rep. 38b U Wangerin nr 1–2.

W drugiej połowie XVII wieku w Węgorzynie wybudowana została farbiarnia. Zakład ten działał na pewno jeszcze w XVIII wieku⁸⁵. Świadczyć to może o tym, że w mieście lub też okolicznych wsiach rozwijało się tkactwo lub sukiennictwo. Było to efektem działań władz brandenbursko-pruskich, które wszelkimi metodami starały się podnieść poziom gospodarczy Pomorza odziedziczonego po Gryfitach. Wielki Elektor nadawał nowe przywileje cechom. W Węgorzynie taki statut cechowy od Fryderyka Wilhelma w 1680 roku otrzymali krawcy, a w 1689 roku kowale⁸⁶.

Elementem tych działań było wprowadzenie wspomnianych już wyżej radców podatkowych, będących kontrolerami miast, ale też animatorami działań gospodarczych. Do realizacji ostatniego zadania mieli oni pomocników w postaci inspektorów fabrycznych. W Węgorzynie takim urzędnikiem był burmistrz kierujący administracją, np. w latach 1742–1788 J.F. Schultz, z racji pełnienia tej funkcji, zasiadał we władzach każdego cechu działającego w mieście⁸⁷.

Działania królów pruskich dotyczyły przede wszystkim zmiany w systemie produkcji – jej intensyfikacji, poprawy jakości, a także rozszerzenia asortymentu produkowanych wyrobów. Bezpośrednio o to dbać mieli właśnie wspomniani inspektorzy. Z tym wiązała się również szeroko zakrojona reforma prawa cechowego. Król Fryderyk Wilhelm I w edykcie o likwidacji nieprawidłowości w rzemiośle z 6 sierpnia 1732 roku wprowadził wiele zmian, nakazał przyjmować do cechów żołnierzy weteranów, którzy w wojsku zdobyli określony fach, zmniejszył opłaty wnoszone przez uczniów i czeladników za naukę i same egzaminy, a także wkupnego (poczęstunku dla mistrzów). Odtąd cechy miały znormalizowane formularze statutów cechowych, które różniły się jedynie specyfiką branż. Taki nowy statut otrzymali od króla pruskiego kołodzieje w 1739 roku⁸⁸. Ponadto specjalny statut wydany został dla czeladników cechu kowali⁸⁹.

---

⁸⁵ LAG, Rep. 7 nr 172; H. Lesiński, *Kryzys gospodarczy i społeczny w miastach oraz próby jego przezwyciężenia*, w: HP, t. 2, cz. 3, s. 164.

⁸⁶ LAG, Rep. 7 nr 5625.

⁸⁷ AP Szczecin, CmW, sygn. 18. Burmistrz Schultz stopniowo przejmował funkcję przedstawiciela władz miejskich i królewskich w administrowaniu cechami. W cechu kołodziejów zasiadł we władzach dopiero po śmierci senatora Porath w roku 1763. W 1727 r. przedstawicielem magistratu w cechu krawców był skarbnik miejski Kienert, AP Szczecin, CmW, sygn. 26 (brak paginacji); sygn. 56 (brak paginacji).

⁸⁸ AP Szczecin, CmW, sygn. 51.

⁸⁹ AP Szczecin, CmW, sygn. 95. Statut regulował życie codzienne czeladników, tryb ich pracy i wynagradzania za nią, a także sposób przygotowania i zdania egzaminu mistrzowskiego.

Podstawą przyjęcia do cechu kołodziejów w Węgorzynie było wykonanie przez czeladnika majstersztyku. W przypadku tej profesji miała to być beczka o pojemności 100 kwart berlińskich (1 kwarta berlińska = 1,14 dcm/litr), dębowe wiadro, owalna wanna drewniana, a także cembrowina do studni. Ponadto wszystkie opłaty egzaminacyjne miały nie przekroczyć 3 tal.

Na czele cechu nadal stało dwóch mistrzów, zwanych starszymi cechu. Byli oni reprezentantami swojej grupy zawodowej zarówno wobec władz miejskich, jak i królewskich, i spełniali najczęściej rolę komisji egzaminacyjnej.

Wielkość cechów w Węgorzynie w XVIII wieku była dość zróżnicowana. W 1727 roku cech krawców liczył 10 członków, a cech kowali w 1703 roku miał 6 mistrzów, podobnie cech bednarzy w 1714 roku i kołodziejów w 1763 roku⁹⁰. Najliczniejszą grupę zawodową tworzyli szewcy, których w samym mieście działało przeszło 20⁹¹.

Produkcja rzemieślnicza mistrzów działających w Węgorzynie konsumowana była przede wszystkim przez miejscową społeczność, ale część była eksportowana poza najbliższą okolicę. Dotyczy to przede wszystkim butów, a także caju-gu, czyli bezgatunkowego sukna, którego rocznie produkowano 30–60 sztuk⁹². Ponadto w najbliższej okolicy miejscowi browarnicy sprzedawali niewielkie ilości piwa (10–20 beczek)⁹³.

Handel w mieście opierał się na cotygodniowych targach, a także cyklicznych jarmarkach. Te ostatnie (kramarskie i handel bydłem) odbywały się już prawdopodobnie w XVI wieku, o czym dworowi księżęcemu donieśli patroni miasta w 1635 roku⁹⁴. Donos ten związany był z supliką burmistrza, rady i mieszczanstwa do księcia Bogusława XIV o ustanowienie kolejnego jarmarku. Mimo to, ten ostatni władca Pomorza zgodził się na organizację w Węgorzynie kolejnego jarmarku kramarskiego każdego roku w dniu św. Mateusza (21 września),

---

⁹⁰ AP Szczecin, CmW, sygn. 24 (brak paginacji); sygn. 26 (brak paginacji); sygn. 56 (brak paginacji); sygn. 73 (brak paginacji).

⁹¹ L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, Th. 2, t. 1, s. LXXXVII-XCV.

⁹² Sprawozdania z lat 1767 i 1772, LAG Rep. 12b nr 878; nr 893; AP Szczecin, RiS, sygn. 753–756, 759–760, 1330–1332.

⁹³ AP Szczecin, RiS, sygn. 754, 760.

⁹⁴ Jochim von Borcke z Węgorzyna opisał to w liście do Bogusława XIV 20 czerwca 1635 r., AP Szczecin, AKS I/5794, k. 24–25.

a także jarmarku bydłęcego, który miał się odbywać dzień wcześniej (20 września)⁹⁵. Wiązało się to m.in. z próbami ożywienia handlu na Pomorzu, a tym samym podniesienia zdolności podatkowych mieszkańców księstwa⁹⁶.

W końcu XVII wieku mieszczenie z Węgorzyna włączyli się do ponadregionalnego handlu zbożem, wełną i skórami, a miejscowi rzemieślnicy rozwijali produkcję szewską. Wzrost zaangażowania mieszczan Węgorzyna, jak również innych miast prywatnych (Łobez, Barwice) w handel, a także rozwój produkcji rzemieślniczej zauważony został przez władze elektorskie na Pomorzu. Jej przedstawiciele podkreślili, że również takie niewielkie ośrodki miejskie powinny zostać objęte szerszym nadzorem państwa i mocniej „wciągnięte” w jego system gospodarczy, aby stały się również dobrymi płatnikami podatków – akcyzy oraz ceł⁹⁷.

Starania władz brandenburskich (pruskich od 1701 r.), aby pobudzić gospodarczy rozwój miast i całego Pomorza, w przypadku Węgorzyna zaowocowały m.in. wzrostem liczby jarmarków, które odbywały się w mieście. W 1686 roku mieszczenie Węgorzyna wystąpiło o ustanowienie w mieście kolejnych 3 jarmarków kramarskich i dotyczących zwierząt gospodarskich. Według propozycji miały odbywać się one w środy po *Sexagesima* (druga niedziela przed Popielcem), *Cantate domini* (4 niedziela po Wielkanocy) i trzecią środę Adwentu, ale ostatecznie władze zgodziły się tylko na jeden dodatkowy jarmark w trzeci piątek Adwentu⁹⁸. Z czasem jednak władze Węgorzyna uzyskały kolejne przywileje handlowe i w drugiej połowie XVIII wieku w mieście urządzano rocznie 5 jarmarków kramarsko-bydłęcych⁹⁹.

---

⁹⁵ Koncesja książęca z 9 czerwca 1635 r. obejmowała handel wołami, krowami, bykami, końmi, wódką, wełną, stalą, żelazem, solą, śledziami i innymi towarami kramarskimi, AP Szczecin, AKS, sygn. I/5794, k. 1–24.

⁹⁶ Patrz opinia Rejencji Książęcej o wniosku mieszczan Węgorzyna, AP Szczecin, AKS, sygn. I/5794, k. 3–19.

⁹⁷ AP Szczecin, AKS, sygn. I/5314, s. 46–47; H. Lesiński, *Przemiany w stosunkach handlowych miast Pomorza Zachodniego w drugiej połowie XVII i początkach XVIII wieku*, w: HP, t. 2, cz. 3, s. 178.

⁹⁸ Jarmark ten miał mieć charakter mieszany, kramarski i handlu zwierzętami gospodarskimi. Odbywać się miał według wzorów ustalonych dla Reska i Łobza, AP Szczecin, AKS, sygn. I/5301, s. 1–31.

⁹⁹ AP Szczecin, AKS, sygn. I/5301, s. 28–31. W 2. poł. XVIII w. jarmarki odbywały się w następujących dniach: środa po drugiej niedzieli Wielkiego Postu, czwartej niedzieli po Wielkanocy; piątek po 13 niedzieli zwykłej; środa po 20 niedzieli zwykłej i trzecia środa Adwentu, L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, Th. 2, t. 1, s. 329; H. Lesiński,

Handel zbożem w końcu XVII wieku stał się też przyczyną kolejnego sporu z właścicielami miasta. Ród von Borcke złożył w 1690 roku do elektora skargę na swoje dwa miasta – Łobez i Węgorzyno, wskazując że wzorzec korca (*Scheffel*), którym się posługiwali miejscowi kupcy, był o 1/4 większy niż korzec z Reska i Gryfic. Z tego też powodu sprzedający zboże chłopci i też sami Borkowie tracili na transakcjach z mieszczanami tych miast. Władze elektorskie kazały sprawę przekazać do sprawdzenia komisji ds. administracji policyjnej miast, a także zarządziły, aby w miastach prywatnych rodu von Borcke był wprowadzony jeden wzorzec miar i wag¹⁰⁰.

W XVII wieku, w okresie wojny trzydziestoletniej, mieszczanie Węgorzyna oprócz dotychczasowych danin, podatków na rzecz patronów, a także ksiąząt pomorskich zostali zmuszeni do płacenia kontrybucji na rzecz obcych wojsk, które przechodziły przez księstwo. Ten ostatni podatek stał się też podstawową daniną po objęciu Pomorza Tylnego przez Wielkiego Elektora. W 1682 roku Fryderyk Wilhelm nakazał wprowadzić w miejsce kontrybucji akcyzę¹⁰¹, jednak w małych miastach, zwłaszcza prywatnych, nic się nie zmieniło, a mieszczanie na rzecz elektora nadal płacili podobnie jak chłopci kontrybucję. Zmiana w tym względzie nastąpiła w 1720 roku, wówczas to zwolniono mieszkańców Węgorzyna z kontrybucji i nałożono na nich podatek akcyzowy¹⁰². W 1762 roku mieszczanie zapłacili 430 tal. akcyzy, rok później już 529 tal., a w 1776 roku aż 751 tal.¹⁰³ Ponadto mieszczanie płacili podatki od wysianego zboża, a także od posiadanych zwierząt gospodarskich. Wnosili również opłaty za wydane licencje, wywożone i sprawdzane wyroby; te ostatnie daniny w 1772 roku wyniosły 112 tal.¹⁰⁴

Kościół, szkoła, opieka społeczna i medyczna

Ziemia łobeska, w tym Węgorzyno, według wspomnianego przekazu Micraeliusa miała być schrystianizowana już podczas misji św. Ottona w 1124 roku. Jednak

---

Kształtowanie się stosunków rynkowych pod wpływem merkantylistycznej polityki państwa, w: HP, t. 2, cz. 3, s. 686.

¹⁰⁰ AP Szczecin, AKS, sygn. I/5725, s. 5–6.

¹⁰¹ Z. Szultka, *Walka elektorów brandenburskich i królów pruskich z opozycją stanową w drugiej połowie XVII i początkach XVIII wieku*, w: HP, t. 2, cz. 3, s. 342–343.

¹⁰² C.F. Wutstrack, *Nachtrag...*, s. 190.

¹⁰³ AP Szczecin, RiS, sygn. 754, 756, 1330, 1332.

¹⁰⁴ LAG, Rep. 12, nr 878, s. 3; L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, Th. 2, t. 1, s. 329.

pierwsze wzmianki o parafii i świątyni pochodzą dopiero z XVI wieku, z czasów reformacji. Pierwszym odnotowanym duchownym, kierującym miejscową parafią, był prepozyt synodu łobesko-węgorzyńskiego Melchior Hartmann. Był on proboszczem w Węgorzynie w latach 1564–1596¹⁰⁵. Wielu pastorów sprawujących swoją służbę w miejscowej parafii otrzymywało również funkcję prepozyta synodu Łobez-Węgorzyno¹⁰⁶.

Kościół w Węgorzynie wybudowany został w XV wieku z kamienia polnego. Była to budowla na planie prostokąta, zorientowana w kierunku wschodnim. Świątynia uległa poważnym uszkodzeniom w pożarze miasta (1593 r.), została odbudowana w nowym stylu ewangelickim (protestanckim), ale ponownie padła ofiarą pożaru w 1697 roku. Kolejną odbudowę przeprowadzono w latach 1705–1715. Kościół utracił wówczas praktycznie wszystkie cechy stylu, które miał z okresu średniowiecza, został wówczas m.in. otynkowany. Odbudowę świątyni zakończono dopiero w 1750 roku wzniesieniem wieży o konstrukcji fachwerkowej. W 1799 roku wieża kościelna została przebudowana i zwieńczona barokową kopułą¹⁰⁷.

Na początku XVII wieku mieszczanie i Rada Miejska ufundowali dla świątyni 3 dzwony, które w latach 1605, 1607 i 1615 zamówione zostały w warsztacie rodziny Karstede w Stargardzie Szczecińskim. Ten gest stał się przyczyną poważnego zatargu z patronami miasta i kościoła, rodem von Borcke. Joachim von Borcke zakazał mieszczanom budowy wieży kościelnej i finansowania zakupu dzwonów, a kiedy zostały odlane, zakazał umieszczenia informacji o prawowitych darczyńcach, czyli przedstawicielach mieszczaństwa Węgorzyna. Mimo tego ludwisarze umieścili jednak informacje o fundatorach na dzwonach. Joachim von Borcke wtargnął wówczas zbrojnie z braćmi i służbą do kościoła i zmusił miejscowego kowala do skucia części napisu – słów: „Stadt” (miasto) oraz nazwisk

---

¹⁰⁵ Kolejnymi pastorami w Węgorzynie (do początku XIX w.) byli: Samuel Oldendorff (1602–1615?), Johann Nikolaus Ferber (?–1640), Johann Adler (1641–1647), Georg Knueppel (1648–1652), David Gruenberg (1653–1676), Matthias Meyer (1677–1710), Friedrich Fratzke (1710–1739), Johann Leopold Thiele (1740–1767), Johann Christoph Ehrenreich Lehmann (1767–1790), Karl Christian Philipp Schlingmann (1790–1802), Gottfried Meumann (1802–1817); H. Moderow, *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*, Teil: *Der Regierungsbezirk Stettin*, Stettin 1903, s. 290–291.

¹⁰⁶ H. Heyden, *Kirchengeschichte von Pommern*, t. 2, Stettin 1938, s. 1–200; H. Moderow, *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns...*, s. 290–291.

¹⁰⁷ H. Lemcke, *Die Bau und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Stettin*, Heft X: Der Kreis Regenwade, Stettin 1910, s. 430; H. Heyden, *Kirchengeschichte von Pommern*, t. 2, s. 109; [Anonim] *Die Wangeriner Kirche*, s. 30–31.

mieszczan: Carstena Konemanna i Adama Deufela, będących członkami rady parafialnej¹⁰⁸. Wspomniane instrumenty jednak już w 1664 roku zostały zdjęte i przetopione¹⁰⁹. Kolejne dzwony na wyposażeniu świątyni pojawiły się dopiero w XVIII wieku, pierwsze w 1704 roku¹¹⁰.

Parafia i świątynia, podobnie jak miasto, znajdowały się pod patronatem rodu von Borcke. Posiadali oni prawo do nominacji księdza, a od 1535 roku pastora – proboszcza miejscowej parafii, a także do części dochodów z kościoła. Jednocześnie musieli ponosić ciężary związane z remontami lub odbudową kościoła, opieką nad ubogimi i uposażeniem parafii. Ród von Borcke nie zawsze jednak wywiązywał się ze swoich powinności. Podstawą utrzymania parafii oprócz składanych danin i ofiar, według zapisów, był folwark (*Parrvorwerk*), położony przy drodze do Ińska, tuż przed ich majątkiem Stare Węgorzynko¹¹¹.

Z Kościołem, nierozzerwalnie w okresie średniowiecza i w czasach nowożytnych, wiązały się sprawy szkolnictwa, opieki społecznej i medycznej. Szkoła miejska w Węgorzynie na pewno istniała w połowie XVII wieku. Pierwsza informacja o jej istnieniu pochodzi z 1651 roku – kierował nią rektor. W XVIII wieku w mieście działała również druga szkoła, którą prowadził zakrystian¹¹².

W XVIII wieku, zgodnie z duchem protestanckiej moralności, sprawy opieki nad ubogimi, wdowami i sierotami sprawowały władze miejskie i miejscowa parafia. Według przepisów z 1731 roku w Węgorzynie założono w 1767 roku Kasę Ubogich (*Armenkasse*), do której co miesiąc właściciele domów w mieście wpłacali niewielką składkę. Z tych funduszy udzielano wsparcia wdowom i sierotom po mieszkańcach Węgorzyna, a w przypadku śmierci ubogich mieszkańców kasa opłacała ich pogrzeb i miejsce na cmentarzu parafialnym. Wspomniana kasa

---

¹⁰⁸ Dzwony wykonali ludwisarze stargardzcy: Joachim i Jacob Karstede, zob. M. Majewski, *Ludwisarstwo stargardzkie XV–XVII wieku*, Stargard Szczeciński 2005, s. 20, 59–60, 74–75, 78, 95, 105; H. Berghaus, *Landbuch...*, s. 200–202; H. Lemcke, *Die Bau und Kunstdenkmäler...*, s. 430–432.

¹⁰⁹ M. Majewski, *Ludwisarstwo...*, s. 196, 198, 209.

¹¹⁰ Dwa dzwony odlał w 1704 r. mistrz ludwisarski Johann Heinrich Schmidt ze Szczecina. Fundatorami dzwonów byli patroni kościoła: Doering, Joachim i Friedrich W. von Borcke, a także Rada Miejska, w tym burmistrz i sędzia Petrus Witte, a także pastor Matthias Meierus; [Anonim], *Die Wangeriner Kirche*, s. 31.

¹¹¹ H. Berghaus, *Landbuch...*, s. 202.

¹¹² L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, Th. 2, t. 1, s. 328; C.F. Wutstrack, *Kurze...*, s. 543. Ostatnio o szkolnictwie na Pomorzu w czasach nowożytnych zob. Z. Szultka, *Szkolnictwo wiejskie na Pomorzu Zachodnim od reformacji do początku XIX wieku*, Słupsk 2017. Tu także szeroko omówiona literatura przedmiotu.

opieki zapewniała też środki na pielęgnację chorych wywodzących się z miejskiej biedoty¹¹³.

W średniowieczu i czasach nowożytnych w Węgorzynie nie było osoby zajmującej się zawodowo medycyną z wykształceniem uniwersyteckim. W mieście istniał Szpital św. Jerzego (*Sanct Georgen Hospital*) już w XVI wieku. W XVIII wieku na pewno w miasteczku działała akuszerka, mająca odpowiednie przeszkolenie – zgodnie z przepisami władz pruskich. Do ciężko chorych lub w przypadku wybuchu zarazy wzywany był fizyk powiatowy (*Kreisfiscicus*) z Łobza¹¹⁴.

***

Węgorzyno w czasach nowożytnych było niedużym ośrodkiem miejskim na Pomorzu, stanowiącym niewielkie centrum gospodarcze i społeczne dla najbliższej okolicy. W opisanym okresie mieszkańcy prowadzili z panami feudalnymi spór o status prawny Węgorzyna jako miasta i próby tych ostatnich, by sprowadzić mieszczan do roli chłopów. Poza tym mieszkańcy Węgorzyna zmagali się także z typowymi zjawiskami swoich czasów, jak choćby klęski elementarne spowodowane przez przyrodę, ale i człowieka (pożary, wojny). Po przejściu Pomorza przez państwo brandenbursko-pruskie zmieniły się dość mocno stosunki między patronami, rodem von Borcke a miastem. Wynikało to z działań władz pruskich dążących w XVIII wieku do ożywienia gospodarczego Pomorza, w drodze polityki kameralistycznej i władzy absolutnej Hohenzollernów, kontrolującej wszelkie dziedziny życia w państwie. Przyniosły one w Węgorzynie ograniczony efekt – miasto do początku XIX wieku odbudowało jedynie potencjał demograficzny i ekonomiczny, który miało w XVI wieku.

---

¹¹³ L.W. Brüggemann, *Ausführliche Beschreibung...*, Th. 2, t. 2, s. 328; A. Chlebowska, *Między miłosierdziem a obowiązkiem. Publiczna opieka nad ubogimi na Pomorzu w latach 1815–1872 na przykładzie rejencji szczecińskiej i koszalińskiej*, Szczecin 2002, s. 115.

¹¹⁴ H. Berghaus, *Landbuch...*, s. 199–202.

Źródła i literatura

Źródła niepublikowane

Archiwum Państwowe w Szczecinie

Archiwum Książąt Szczecińskich, sygn. I/3337, I/5314, I/5701, I/5818, I/5794, II/1947, II/2015, II/2043, II/2052.

Cechy miasta Węgorzyna, sygn. 18, 24, 26, 51, 54, 56, 73, 95.

Rejencja Szczecińska, sygn. I/3695.

Rękopisy i Spuścizny, sygn. 565, 753–756, 759–760, 1330, 1332, 1377.

Sąd Kameralny Rzeszy w Wetzlar, sygn. 142.

Landesarchiv Greifswald

Rep. 7 Staatskanzlei, nr 172, 1567.

Rep. 12 Kriegsarchiv Stettin, nr 537, 878.

Rep. 38b U Wangerin nr 1–2.

Rep. 38b Wangerin, nr 73.

Źródła publikowane

Diplomataria et scriptores historiae Germanicae medii aevi: cum sigillis aeri incisis; Accedit praefatio Christiani Gottlieb Buderii De damnis detrimentisque archivorum quorundam Germaniae, opera et studio Christiani Schoettgenii et Georgii Christophori Kreysigii, t. 3, Altenburg 1760.

Ein Bürgereid in Wangerin aus dem Jahre 1734, „Heimatkalender für den Kreis Regenwalde” 1924.

Geschichtsquellen des burg- und schlossgesessenen Geschlechts von Borcke, red. G. Sello, Berlin 1910.

Matrikeln und Verzeichnisse der Pommerschen Ritterschaft vom XIV bis in das XIX Jahrhundert, red. R. Klempin, G. Kratz, Berlin 1863.

Literatura

[Anonim], *Die Wangeriner Kirche*, „Heimatkalender für den Kreis Regenwalde” 1924.

Berghaus H., *Landbuch des Herzogthums Stettin, von Kamin und Hinterpommern; oder des Verwaltungs-Bezirks der Königl. Regierung zu Stettin*, Th. 2, t. 7, Enthaltend den Kreis Regenwald, Berlin 1874.

Brehmer F., *Das Herrenhaus in Wangerin*, „Heimatkalender für den Kreis Regenwalde” 1941.

Brüggemann L.W., *Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königlich Preußischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, Th. 1–2, Stettin 1779–1784.

- Brüggemann L.W., *Beyträge zur Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königlich Preußischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, Stettin 1800.
- Chlebowska A., *Między miłosierdziem a obowiązkiem. Publiczna opieka nad ubogimi na Pomorzu w latach 1815–1872 na przykładzie rejencji szczecińskiej i koszalińskiej*, Szczecin 2002.
- Gawlas S., *Przełom lokacyjny w dziejach miast środkowoeuropejskich*, w: *Civitas Posenaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, red. Z. Kurnatowska, T. Jurek, Poznań 2005.
- Gut P., *Urząd Rady Podatkowego w Choszczynie dla miast powiatów tylnych Nowej Marchii*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 2003, nr 10.
- Hupp O., *Die Wappen und Siegel der Deutschen Städte, Flecken und Dörfer*, t. 1, z. 2, Frankfurt a/M 1898.
- Isenmann E., *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*, Stuttgart 1988.
- Kratz G., Klempin R., *Die Städte der Provinz Pommern*, Berlin 1865.
- Lesiński H., *Kryzys gospodarczy i społeczny w miastach oraz próby jego przezwycięzenia*, w: *Historia Pomorza*, t. 2, cz. 3, red. G. Labuda, Poznań 2003.
- Lesiński H., *Kształtowanie się stosunków rynkowych pod wpływem merkantylistycznej polityki państwa*, w: *Historia Pomorza*, t. 2, cz. 3, Poznań 2003.
- Lesiński H., *Pomorze Zachodnie w latach wojny trzydziestoletniej*, w: *Z dziejów wojennych Pomorza Zachodniego, Cedynia 972 – Siekierki 1945*, red. B. Miśkiewicz, Poznań 1972.
- Lesiński H., *Przemiany w stosunkach handlowych miast Pomorza Zachodniego w drugiej połowie XVII i początkach XVIII wieku*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 2, cz. 3, Poznań 2003.
- Lesiński H., *Przemiany w ustroju, rozplanowaniu i budowie miast*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 2, cz. 3, Poznań 2003.
- Majewski M., *Ludwisarstwo stargardzkie XV–XVII wieku*, Stargard 2005.
- Micraelius J., *Antiquitates Pomeraniae oder Sechs Bücher vom Alten Pommerlande*, Stettin 1639 (wyd. 2, Leipzig 1723).
- Moderow H., *Die Evangelischen Geistlichen Pommerns von der Reformation bis zur Gegenwart*, Teil: *Der Regierungsbezirk Stettin*, Stettin, 1903.
- Piskorski J.M., *Kolonizacja wiejska na Pomorzu Zachodnim*, wyd. 2, Poznań 2005.
- Radecki Z., *Średniowieczne zamki Pomorza Zachodniego*, Warszawa 1976.
- Rymar E., *Pierwsze generacje rodu pomorskich Borków (XII–XIV w.)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2003, z. 3.
- Simiński R., *W średniowieczu (do 1523 roku)*, w: *Dzieje Szczecinka. Tom I (do 1939 roku)*, Szczecin–Szczecinek 2010.

- Szultka Z., *Pomorze Zachodnie w okresie rywalizacji szwedzko-brandenbursko-pruskiej o Szczecin i ujście Odry*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 2, cz. 3, Poznań 2003.
- Szultka Z., *Stosunki społeczne i polityczne w miastach do początku XVIII wieku*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 2, cz. 3, Poznań 2003.
- Szultka Z., *Szkolnictwo wiejskie na Pomorzu Zachodnim od reformacji do początku XIX wieku*, Słupsk 2017.
- Szultka Z., *Walka elektorów brandenburskich i królów pruskich z opozycją stanową w drugiej połowie XVII i początkach XVIII wieku*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 2, cz. 3, Poznań 2003.
- Teske, *Geschichte der Stadt Stargard*, Stargard 1843.
- Vetter K., *Zwischen Dorf und Stadt. Die Mediatstädte des kurmärkischen Kreises Lebus*, Weimar 1996.
- Vogtherr Th., *Die Stadt und ihre Recht – Stadtrecht in Nordwestdeutschland*, w: *Die Macht der Städte. Von der Antike bis zur Gegenwart*, red. M. Gehler, Hildesheim 2010.
- Wachowiak B., *Pomorze Zachodnie w schyłkowej epoce feudalizmu*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 2, cz. 1, Poznań 1976.
- Wachowiak B., *Przemiany gospodarczo-społeczne i ustrojowe na wsi zachodniopomorskiej*, w: *Historia Pomorza*, red. G. Labuda, t. 2, cz. 1, Poznań 1976.
- Wiśniewski J., *Walki o Pomorze Zachodnie w toku wojen polsko-szwedzkich i brandenbursko-szwedzkich w latach 1655–1720*, w: *Z dziejów wojennych Pomorza Zachodniego, Cedynia 972 – Siekierki 1945*, red. B. Miśkiewicz, Poznań 1972.
- Wutstrack C.F., *Kurze historisch-geographisch-statistische Beschreibung von dem königlich-preussischen Herzogthume Vor- und Hinter-Pommern*, Settin 1793.
- Wutstrack C.F., *Nachtrag zu der Kurzen historisch-geographisch-statistischen Beschreibung des königlich-preussischen Herzogthums Vor- und Hinter-Pommern*, Settin 1795.

ABSTRAKT

Węgorzyno stanowi przykład prywatnego miasta, własność szlachecką rodu von Borcke. Jego lokacja nie nastąpiła w jednorazowym akcie prawnym, stało się miastem w toku długoletniego procesu nabywania kolejnych funkcji miejskich. Mieszczanie byli poddani rodu von Borcke i zobowiązani do dodatkowych danin na rzecz pana gruntowego. W ciągu XVI–XVIII wieku mieszkańcy trudnili się rzemiosłem i drobnym handlem, a rolnictwo stanowiło bardzo istotne uzupełnienie dochodów, a przede wszystkim podstawę wyżywienia gospodarstw domowych. Węgorzyno pełniło rolę niewielkiego centrum rzemieślniczo-handlowego dla najbliższej okolicy. Wojna trzydziestoletnia spowodowała znaczny upadek potencjału gospodarczego i demograficznego miasta, który został odbudowany dopiero w drugiej połowie XVIII wieku.

WĘGORZYNO – A PRIVATE TOWN OF THE GENTRY IN THE MODERN TIMES**ABSTRACT**

Węgorzyno is an example of a private town, the property of the gentry family of (von) Borcke. The town was not founded by virtue of one legal act; Węgorzyno became a town in a process of many years when it kept acquiring successive urban functions. The inhabitants were subjects (lieges) of the von Borcke Family and obliged to additional duties for their feudal lord. In the 16th–18th centuries the town's inhabitants earned their living as craftsmen and petty tradesmen, agriculture was a significant addition to their income first of all providing the basis of their diet. Węgorzyno functioned as a small centre of crafts and trade for the surrounding area. The 30-year war caused a notable decrease in the economic and demographic potential of the town, which was not recovered until the mid-18th century.